

GÖKTÜRK YAZITLARINDAKİ *-gün / (g)ün* ve *-gun* ÇOKLUK EKİ ÜZERİNE

ON THE PLURALITY SUFFIXES "*-gün / (g)ün* and *-gun*" IN GOKTURK INSCRIPTIONS

Prof. Alimcan İNAYET

Özet

Göktürk yazıtlarında “iniygün” (KT G1, KT K11, BK K1), “keliñün” (KT K9) ve “taygun” (KT GD) biçiminde geçen kelimeler araştırmacılar arasında tartışma yaratmış, konu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. En çok tartışılan hususların biri bu kelimelerdeki *-gün / (g)ün* ve *-gun* çokluk eki olmuştur. Söz konusu eklerin bir taraftan çoğul ifade ederken, diğer taraftan “halk”, “akraba”, “soydaş” “topluluk” ve “grup” anlamına sahip bağımsız bir sözcük olması bazı karışıklıklara yol açmıştır. Bu nedenle araştırmacılar *iniygün* ve *taygun* sözcüğünü farklı biçimlerde anlamlandırmaya çalışmışlardır. Bize göre, *-gün /-(g)ün* ve *-gun* ekleri başlangıçta bağımsız bir sözcük olup, tarihî süreçte ekleşme eğilimi göstermiş, nihai olarak çokluk-topluluk ifade eden bir ek hâline gelirken, öte yandan bağımsız niteliğini de belli ölçüde korumuştur. Günümüzde kullanılan *el gün / el kün* ikilemesi bunu göstermektedir. Bununla birlikte, bu eklerin başlangıçta bağımsız bir sözcük olduğuna dair Çin kaynakları da önemli ipucu vermektedir. Çince “çok, fazla, birçok, topluluk, birçok insan, grup, sürü” anlamına gelen *kun/qun* 群 sözcüğü ile “kardeş”, “soy/evlat”, “torun”, “birçok”, “ağabey” anlamına gelen *kun* 昆 sözcüğü bulunmaktadır ki, bunlar söyleniş biçimi hem anlam bakımından Türkçe *kün / gün* sözcüğüyle aynıdır. Bu kadar benzerlik tesadüfi olamayacağına göre, bunların aslında aynı kökten geldiği, tarihin çok erken dönemlerinde dil ve kültürel etkileşim sonucunda alıntılandığı varsayılabilir.

Anahtar sözcük: Göktürk yazıtları, çokluk eki, Türk, Çin, alıntı

Abstract

“Iniygün” (KT G1, KT K11, BK K1), “keliñün” (KT K9) and “taygun” (KT GD) words used in Gokturk inscriptions have raised a discussion among researchers, and different views regarding this issue have been argued. One of the most controversial issues has been the *-gün / (g)ün* and *-gun* plurality suffixes in those words. The fact that such suffixes state plural meanings while being independent words referring to "people", "kin", "cognate", "community" and "group" has led to a confusion. Therefore, researchers have been trying to explain the meaning of *iniygün* and *taygun* words in different ways. According to our study, *-gün /-(g)ün* and *-gun* suffixes were initially independent words, showed a tendency towards suffixation within the historical process, and finally became suffixes that refer to plurality-collectivity while preserving their independent characteristics within certain limits. The "*el gün / el kün*" reduplication used today indicates such transformation. Furthermore, Chinese resources also give important clues regarding the fact that such suffixes had initially been independent words. In Chinese, there are *kun/qun* 群 word, meaning "many, a lot, several, community, many people, group, drove" and, with refer to “sibling”, “lineage/child”,

“grandchild”, “many”, “brother” meanings, the *kun* 𐰽𐰺 words, which are the same with the Turkish *kün / gün* word in terms of both pronunciation and meaning. As so many similarities cannot be coincidental, it can be assumed that all these words come from the same origin, having been borrowed during very early periods of the history due to linguistic and cultural interactions.

Keywords: Gokturk inscriptions, plurality suffix, Turkish, Chinese, borrowing

Söz konusu ek yazıtlarda geçen *iniygün*, *keliñün* ve *taygun* ifadelerinde görülmektedir. Bu ekler araştırmacılar arasında tartışmalara yol açmış, konu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Eklerin yazıtlardaki bağlamlarını şöyle göstermek mümkündür:

Ul(a)yu: **in(i)ygün(ü)m**: o_{gl}(a)n(i)m: birki: ug(u)ş(u)m: bod(u)n(u)m: (KT G1).

Ul(a)yu: **in(i)ygün(ü)m**: o_{gl}(a)n(i)m: b(e)gl(e)r(i)m: bod(u)n(u)m: közi: k(a)şu: y(a)bl(a)k: bolt(a)çı tip: s(a)k(i)nt(i)ım. (KT K11).

Ul(a)yu: **in(i)ygün(ü)m**: o_{gl}(a)n(i)m: birki: ug(u)ş(u)m: bod(u)n(u)m: (BK K1).

Ul(a)yu: ö_{gl}(e)r(i)m: (e)k(e)l(e)r(i)m: **keliñünüm**: kuunç(u)yl(a)r(i)m: bunca y(e)me: tir(i)gi: küñ bolt(a)çı (e)rti: (KT K9).

Ig(a)r o_{gl}(a)n(i)ñ(i)zda: **t(a)ygun(u)ñ(i)zda**: y(e)gdi: ig(i)dür: (e)rt(i)g(i)z: uça b(a)rd(i)g(i)z (KT GD).

Bunlardan *in(i)ygün(ü)m* ifadesi “küçük akrabalarım”, “küçük erkek kardeşlerim”, “küçük kardeş [ve] yeğenlerim”, “küçük kardeş yeğenim”, “erkek kardeşlerim”, “bana bağlı küçük (tabi) halkım”, “kardeşlerim” (Yıldırım, 2016: 117); *keliñünüm* ifadesi ise “gelinim” (Orkun, 1987: 50), “gelinlerim” (Ercilasun, 2016: 537) şeklinde anlamlandırılmıştır. *t(a)ygun* sözcüğü ise bugüne kadar *toygun* (Radlof, Melioranskiy, Yazıksız), *taygun* (Thomsen; Orkun, Gabain, Çağatay, Tekin, Ercilason, Recebov-Memmedov), *tayagun* (Abdurahmanov-Rustamov) biçimlerinde okunup “toygun” (Radlof), “toygunlar” (Radlof, Melioranskiy, Yazıksız), “taygunlar” (Thomsen, Orkun), “torunlar” (Tekin, Ergin, Ercilason), “yüksek memurlar” (Clauson), “evlat” (Ergin, Recebov-Memmedov), “dayanak” (Abdurahmanov-Rustamov), “tay (gibi) oğullar” (Tekin), “oğullar” (Ergin) “delikanlılar” (Ercilasun) diye açıklanmıştır (Kaya, 1998: 171-174). Kaya bu sözcüğün *ataygun* biçiminde okunmasını önermiş ve sözcüğü “çocuklar” diye anlamlandırmıştır (Kaya, 1998: 177). Güzel ise bu sözcüğün *atıygun* okunmasını ve “erkek torunlar” şeklinde anlamlandırılmasını önermiştir (Güzel, 2017: 142).

Burada sorun şudur: *iniygün*, *keliñün* ve *taygun* sözcüklerindeki *-gün /-(g)ün / -gun* ekleri çokluk-topluluk eki olarak çoğul ifade derken, aynı zamanda leksik anlamı olan bağımsız bir sözcük olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eklerin *el kün¹ / el gün, il kün / il gün, kün kadaş* ifadelerindeki *kün / gün* sözcüğüyle ilişkili olduğu açıktır. Sözcüğün bağımsız anlamı “halk”, “topluluk”, “grup”tur (Yıldırım, 2016: 129-130). *Kün* sözcüğüyle ikilime oluşturan *kadaş* sözcüğünün bugünkü Uygur Türkçesindeki biçimi *kayaş* olup “genellikle birbirinin durumundan ve gönlünden anlayan, birbirinin duygularını paylaşan yakın kişiler, kendi cinsinden olan” şeklinde açıklanmaktadır (UTİL ,1999 : 792). Bu durum *kün* sözcüğünün de buna yakın bir anlam taşıdığını gösterir.

Kutadgu Bilig’de *il kün* sözcüğü “halk”, “memleket” anlamında kullanılmıştır (Hacib 2008: 1195).

1952 Bilig birle begler budun başladı

uquş birle il kün işin işledi

“Beyler bilgiyle halka baş oldular

Akıl ile memleketin ve halkın işini gördüler .”

¹ Elkün sözcüğü Yeni Uygur Türkçesinde “Cemaat, halk, yurt ehli” diye açıklanmıştır (UTİL 1999: 90)

6347 okıdı ilig bir kün ögdülmişig
ayıttı budun hali il kün işig
“Hükümdar bir gün Ögdülmiş’i çağırdı,
Halkın durumunu ve memleket ahvalini sordu.”

Dolayısıyla araştırmacılar *iniygün* sözcüğünü “küçük (tabi) halkım”, “küçük akrabalarım”, “halkım”, “soydaşlarım” şeklinde de açıklamaktadırlar (Yıldırım, 2016: 113-115). O hâlde bu ek ya da sözcüğün kökeni ve mahiyeti ne olabilir?

Erdal *gün* ekinin topluluk adları yapan + *AgU* ekinin genişlemiş biçimi + *AgUn* dan geldiğini belirtmiş, örnek olarak da şunları göstermiştir: *adın + agu > adnagu* “diğerleri, başkaları”, *iki+egü > ikegü* “ikisi birlikte”, *iç+egü > içegü* “iç organlar” (Şirin, 2015: 47). Ancak bu, *gün* ekinin kökenini açıklasa bile, leksik anlamlarını nasıl kazandığını açıklayamaz.

Räsänen bu sözcüğü *kün* şeklinde gösterdikten sonra, “halk” ve “çoğul” eki diye açıklamış, bu sözcüğü Moğolcadaki “insan, insanoğlu, erkek, adam, eş, koca” anlamına gelen *kümün*, *künün* sözcüğüyle karşılaştırmıştır (Räsänen, 1969: 309).

Bize göre, bu sözcük başlangıçta müstakil bir sözcük olmalıdır. Bu konuda Çince kaynaklar bize önemli ipucu vermektedir. Bilindiği gibi, Çince “grup”, “sürü”, “toplanmak” anlamına gelen *qun* 群 sözcüğü vardır. Bu sözcük çağdaş Çince *qun* (çün) telaffuz edilse de, eski Çince *kun*, *gun* / *giuen* şeklinde telaffuz edildiği bilinmektedir (Pulleyblank, 1991: 263; Schuessler, 2007: 438; Wang, 2015: 534). Mesela “melodi, ezgi, şarkı” anlamına gelen 曲 karakteri çağdaş Çince *qu* / *çü* telaffuz edilirken, eski Çince *khiok* şeklinde telaffuz edilmiştir (Wang, 2015: 185) ki, bu sözcük Türkçedeki melodi, ezgi, şarkı, türkü anlamına gelen *köğ* / *küy* sözcüğüyle aynı kökten gelir. Çince buna benzer örnekler çoktur.

Çince *qun* 群 sözcüğü *qun* 窘, *qun* 麋 sözcükleriyle aynı telaffuza hem aynı anlama sahiptir. Bu sözcük M.Ö. 5. yüzyılda yaşamış Çinli tarihçi Zuo Qiu-ming’in yazdığı «国语 . 周语上» (Devlet Erkanı Hakkında Beyan. Zhou Devlet Erkanı Üzerine) adlı kitapta “Üç hayvan bir *qun* 群 olur.” diye açıklandıktan sonra “üçten fazla olan *qun* 群 olur.”(夫獸三為群. 注: 自三以上為群) şeklinde izah edilmiştir. Bu bilgiye göre, *qun* 群, yani *kün* sürü anlamına gelmektedir. Yani bu sözcük üçten fazla hayvandan oluşan sürüyü ifade eder. M.Ö. 313 – M.Ö. 238 yılları arasında yaşamış Xun Zi 荀子’nin yazdığı «荀子. 非十二子» (Şünzi . On İki Ulemaya Reddiye) adlı eserde ise “birleşenlerdir.” ifadesi açıklanırken *qun* 群 sözcüğü “çok, kişiler” diye izah edilmiştir (“合群者也”. 注. “群, 眾也”). [Wang, 2015: 534]. Bu bilgilere göre, *qun* 群 sözcüğünün ilk anlamı “sürü”dür. Hayvanlar için kullanılmıştır. Daha sonraki süreçte insan toplulukları için de kullanılmaya başlamıştır. Yani bu sözcük “sürü”, “çok”, “kişiler”, “topluluk” gibi anlamlarıyla eski Çince geçmektedir. Çağdaş sözlüklerde bu sözcük “grup”, “sürü”, “takım”, “akraba”, “çok”, “bir çok”, “toplanmak”, “birleşmek”, “uzlaşmak” diye açıklanmaktadır (HW, 2006: 1747). Çince bu sözcükten türetilen bir çok kelime vardır. Mesela *qun meng* 群氓 “kara halk, avam, cahil” (HW, 2006: 1748). *Qun zhong* 群众 “kitle, halk, kitlese” (HW, 2006: 1748). *Ren qun* 人群 “kişiler grubu, halk kitle” (HW, 2006: 1766). *Yang qun* 羊群 “koyun sürüsü” (HW, 2006: 2528) bunlardan bazılarıdır.

Türkçe *kün* / *gün* sözcüğü ile Çince *qun* / *çün* 群 sözcüğünü karşılaştırdığımızda her iki sözcüğün a) topluluk, b) halk, c) akraba anlamlarının dışında bir de çokluk-topluluk ifade ettiği görülür. Dolayısıyla bu durumu bir tesadüfe bağlayarak açıklamak zordur. Bize göre her iki sözcük aynı kökten gelmiş gibi görünüyör.

t(a)ygun sözcüğüne gelince, Thomsen sözcükteki *tay* ögesinin Çince “büyük” anlamındaki *tai* sözcüğünden geldiğini belirtirken, Clauson her iki ögenin Çince olduğunu, ilk hece olan *tay*’ın Çince “büyük” anlamındaki *t’ay* sözcüğüne, ikinci hece olan *gun*’un Çince

“memur” anlamındaki *kuan* sözcüğüne dayandığını mümkün görmüştür. Dolayısıyla Gabain, Çağatayca *taygun* sözcüğünün rütbe ile ilgili olduğunu düşünmüştür (Kaya, 1998: 172).

Bize göre, *taygun* sözcüğü Çincedeki *tai* 大 sözcüğü ile *kun* 昆 sözcüğünden oluşmuş gibi gözüküyor. 大 sözcüğü çağdaş Çince de *da* telaffuz edilse de, eski Çince “tai” telaffuz edildiğini *tayseñün* < 大將軍 (BKT G11) sözcüğünden anlıyoruz. Bu sözcük Çince “büyük” anlamında kullanılırken, aynı zamanda hürmet ifade eder. Mesela *daxiongdi* 大兄弟 “küçük kardeşim” (Kadınların kendisinden küçük erkeklerle yönelik hitabı) anlamındadır (HW, 2006: 420). Çince *kun* 昆 sözcüğü ise 1. 兄 “kardeş”, 2. 后裔 “soy/evlat”, 3. 子孙 “torun”, 4. 群 “birçok”, 5. 哥哥 “ağabey” gibi anlamlara sahiptir (CIHAI, 1989: 1560; HW, 2006: 1244; Schuessler, 2007: 340). Daha eski Çin kaynakları bu sözcüğün anlamının “aynı,” “benzer” olduğunu ifade etmektedir (Wang, 2015:531). Schuessler bu sözcüğün etimolojisinin net olmadığını ifade ettikten sonra, Çince dayı anlamındaki *jiu* 舅 sözcüğü, Güney Asya dillerindeki “ağabey” anlamına gelen *ko* sözcüğü ve çocuk anlamına gelen *kon* sözcüğü ile ilişkilendirmeye çalışmıştır. O ayrıca *kun* 昆 sözcüğünün eski Kuzeybatı Çincesindeki biçiminin *kon* olduğunu göstermiş ve anlamının “ağabey” demek olduğunu ifade etmiştir (Schuessler, 2007: 340). Buna göre, yukarıdaki cümleleri “(beni) değerli oğullarınızdan, kardeşlerinizden daha iyi besliyordunuz, uçup gittiniz.” şeklinde aktarmak mümkündür.

Bunlardan Orhun yazıtlarındaki *-gün / (g)ün* ve *-gun* eklerinin aslında bağımsız sözcük olup, tarihî süreç içerisinde çokluk-topluluk ifade eden bir ek hâline geldiği anlaşıyor. Türkçenin yanı sıra Çince de görülen bu sözcüklerin hem söyleniş biçimi hem anlam yönünden benzerlik göstermesi söz konusu sözcüklerin aynı kökten geldiğini düşündürmektedir. Ancak bu sözcüklerin Türkçeden Çinceye mi yoksa Çinceye mi geçtiği sorusuna cevap vermek kolay değildir. Çünkü Türk-Çin ilişkilerinin en erken dönemlerinde buna benzer çok sayıda sözcük bulunmaktadır. Örneğin:

Türkçe

beğ
er
su
tengri

Çince

bai 伯 “beğ, bey”
er 儿 “oğul, çocuk”
shui 水 “su”
tian 天 “tanrı”

Bunları şimdilik ne Türkçeye ne de Çinceye mal etme olanağımız vardır. Konuyla ilgili araştırmaların derinleştirilmesiyle gelecekte cevabın mutlaka bulunacağına inanıyoruz.

Sonuç

Göktürk yazıtlarında geçen *iniygün*, *keliñün* ve *taygun* sözcüklerindeki *-gün / - (g) ün* ve *-gun* ögeleri hem topluluk-çokluk eki olarak algılanıp çoğul eki “-lar/ler” ile karşılanmış hem bağımsız bir sözcük olarak kabul edilip “halk”, “topluluk”, “akraba” diye açıklanmıştır. Bu sözcüğün hem ek hem bağımsız bir sözcük olarak karşımıza çıkmış olması tartışmalara neden olmuştur. Bize göre, bu sözcük başlangıçta bağımsız olup, tarihî süreçte ekleşmeye doğru gelişme göstermiştir. Bununla birlikte asıl anlamını da korumaya devam etmiştir.

Bu sözcüğün kökeni hakkında eski Çince *kun / gun* okunan, çağdaş Çince *qun* şeklinde söylenen *qun* 群 sözcüğü ile hem eski Çince hem çağdaş Çince *kun* biçiminde söylenen *kun* 昆 sözcüğü önemli ipucu vermektedir.

Bunlardan *qun* 群 sözcüğü “sürü”, “grup”, “kişiler”, “çok”, “birçok”, “topluluk” “akraba”, “toplanmak”, “birleşmek”, “uzlaşmak gibi anlamları karşılarken, *kun* 昆 sözcüğü 1. 兄 “kardeş”, 2. 后裔 “soy/evlat”, 3. 子孙 “torun”, 4. 群 “birçok”, 5. 哥哥 “ağabey” gibi anlamlara gelmektedir. Bu durum Türkçe *kün / gün* sözcükleriyle Çince *qun* 群 ve *kun* 昆 sözcüklerin aynı kökten geldiğini düşündürmektedir. Bu ipucu ve bilgilere dayanarak *-gün / -*

(g)ün ve -gun eklerinin başlangıçta bağımsız bir sözcük olup, sonradan ekleştiğini söyleyebiliriz.

Kaynaklar:

Caferoğlu, Ahmet (1993), Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, 3. Baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi.

CIHAI: 辞海 / CIHAI (1989), Şanhay: Shanghai Cishu Chubanshe.

Clauson, Sir Gerard (1962), Turkish and Mongolian Studies, The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland.

Ercilasun, Ahmet Bican (2016), Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları, İstanbul: Dergah Yayınları.

Giles, Herbert A. (1912), A Chinese – English Dictionary, Second Edition, Revised & F, Sahnghai.

Güzel, Ferdi (2017), “Köl Tigin Yazıtının Güneydoğu Yüzündeki ‘Taygun’ Kelimesi Hakkında”, ZfWT vol.9, No.3, 137-144.

Hacib, Yusuf Has (2008), Kutadgu Bilig, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

HW: HANWEİDACIDIAN (Henzuçe-Uygurçe Çong Luğet) [2006], Ürümçi: Şincang Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.

Kaya, Ceval (1998), “Köl Tigin Yazıtının Güneydoğu Yüzünde Taygun mu Yoksa Ataygun Mu Okunmalı”, İlmi Araştırmalar, Sayı. 6, s. 171 – 179.

Mathews’ CHINESE-ENGLISH DICTIONARY (1945), Revised AMERICAN EDITON, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

Orkun, Hüseyin Namık (1987), Eski Türk Yazıtları, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Pulleyblank, Edwin G.(1991), Lexicon of Reconstructed Pronunciation In Early Middle Chinese, Late Middle Chinese, and Early Mandarin, Vancouver: UBC Press.

Räsänen, Martti (1969), Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen, Helsinki: Suomalais – Ugrilainen Seura,.

Schuessler, Axel (2007), ABC Etymological Dictionary of Old Chinese, Honolulu: University of Hawai’I Press.

Sertkaya, Osman Fikri (2008), “Çince 大 Tay ‘Büyük’ Kelimesi İle Yapılan Damla, Dayı, Teyze ve Dede Kelimeleri Üzerine”, Türk Dili, XCVI, Sayı: 680, s. 150-159.

Şirin, Hatice (2015), kül tigin yazıtı notlar, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Tekin, Talat (2006), Orhun Yazıtları, 4. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Wang Li (2015), 同源字典 (Köktaş Sözcük Sözlüğü), Beijing: 中华书局 Zhonghua Shuju.

Yıldırım, Hüseyin (2016), “Orhun Abidelerinde Geçen ‘iniygünüm’ Kelimesinin Anlamı Üzerine”, Gazi Türkiyat, Bahar, 2016 /18, ss. 111-135.

İnayet, Alimcan (2018). "Göktürk Yazıtlarındaki -gün / (g)ün ve -gun Çokluk Eki Üzerine." Köktürk Yazıtlarının Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, 2. Cilt, İstanbul: Kesit Yayınları, s. 919-925